

Иван Колев

Кардіа

Философия на чувствата

София, 2024

© Издателство „Изток-Запад“, 2024

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Иван Георгиев Колев, автор, 2024

© Андрей Димитров, оформление на корицата, 2024

ISBN 978-619-01-1304-1

Иван Колев

Кардіа

Философия на чувствата

Съдържание

Увод	7
I. ФИЛОСОФИЯ И ФИЛОСОФСКА АНТРОПОЛОГИЯ	15
1. Философията като хуманитарна дисциплина	15
2. Философска и кардиална антропология.....	21
II. ЕЗИКЪТ НА ЧУВСТВОТА	29
1. Πάθος	29
2. Καρδία	45
3. Passiones.....	67
4. Affectus	75
5. Чувства.....	139
III. МЕТАФИЗИКА И АНТРОПОЛОГИЯ НА ЧУВСТВОТА	169
1. Мястото на човека	169
2. Способност за чувства	171
IV. ФЕНОМЕНОЛОГИЯ НА ЧУВСТВОТА	179
1. Битийни чувства.....	179
2. Азови чувства.....	190
3. Чувства към другите.....	197
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	207
ЛИТЕРАТУРА	211

Увод

Философията е академична дисциплина с „патетично име“ (phileo-sophia). Оттук сякаш естествено произтича едно призвание и дори задължение относно темата за патоси, емоции, афекти, страсти, настроения, които тук ние подвеждаме под общото название *чувства*, да бъде резонен предмет на философските разсъждения. И наистина, философската история ни предлага значими текстове, посветени изцяло или частично на тази тема. Въпреки това в твърде много от класическите философски трактати нейното обсъждане не довежда до справедлива оценка на чувствата. Най-често те биват причислявани към свързаните със сетивата афекти (affectus), което се разглеждат като резултат от неадекватен субективен отговор на външни афекции (affectio). Затова при някои от техните най-значими изследователи, каквито са гръцките и римските стоици, задачата на философа е била да дава съвети как по най-успешен начин да бъдат „изкоренявани“ нарушителите на моралния ред и да се достига до мъдро спокойствие.

По-толерантните към чувствата философи от класиката ги разглеждат като естествени човешки състояния или реакции, които могат да бъдат облагородени от разума. Освен това облагородените от разума чувства могат да бъдат полезни в изкуството, реториката и образованието. Аристотел включва в самата дефиниция на трагедията патосите „състрадание и страх“. Без да познава кое предизвиква един или друг патос и кой патос на кого и как въздейства, ораторът не може да бъде убедителен нито в народното събрание, нито в съда, нито в похвалните речи на празненствата.

Едва след могъщото влияние на Кант чувствата придобиват собствена автономия и в тях се открива неизводим и нередуцируем човешки опит, който е равностойно значим на познавателния и етическия.

Настоящото изследване има няколко основни цели.

Първо, да се покаже, че начинът, по който артикулираме езиково чувствата, играе съществена роля за опита, който имаме за тях. Речникът на чувствата е в значителна степен предопределящ границите и структурата на нашата чувствителност. Ако перифразираме известното изречение на Витгенщайн, може да кажем, че „за чувствата, за които нямаме думи, по неизбежност мълчим“. Разбира се, може да опитаем да преодолеем тази нямота заобиколно чрез описания, но за фиксиране и стабилизиране на смисъла е важно той да бъде доведен до словесна есенция – до съществително.

Второ, да се разгледат основни философски концепции за чувствата, като акцент в тях са логиката и обхватът на чувствата, техният спектър. По това настоящото изследване се различава от стандартния тип изследвания в това поле, при които доминира епистемологичната насоченост – изясняване „какво са емоциите“ и поставяне на заден план на „логиката на чувствата“, а съвсем в периферията – тезауруса на чувствата. Резултатите от тази епистемологична парадигма не са много вдъхновяващи. Дори такъв авторитет в областта като Марта Нусбаум твърди в *Upheaval of thoughts*, че използва „емоции“, без да се стреми да дефинира разлики с чувства и афекти. Тук можем да припомним една на пръв поглед догматична по тези тема философия – спекулативния абсолютен идеализъм на Хегел. При изясняване на „проблема за истината“ Хегел достига до основополагащата за своя възглед теза, според която „истината е цялото“. И наистина, ако допуснем, че философията е наука или учение за цялото, за света, за абсолютното, тогава бързо става ясно, че истината при такива обхватни системи е дефинируема само интерналистски. Приложено по отношение на чувствата, тази теза означава, че е твърде самонадеяно от разглеждането на 5–10 емоции, афекти, страсти да се дефинира същността им. Ние ще заложим на друг подход. Ако успеем да открием определена „логика на чувства-

та“ и с нейна помощ успеем да подредим богатството от чувства-та така, че да получаваме достатъчно изясняване на всяко от тях, тогава ще може да кажем, че една „философия на чувствата“ е постигнала достатъчен успех. Затова представянето на пълните речници на чувствата при отделните философи съвсем не е на-празно усилие. Именно чрез това разгръщане виждаме логиката на цялото.

Трето, да се уточни не само първичният, емпиричен език на чувствата, но и метаезикът, на който говорим за тях. За да подре-дим чувствата, трябва да различаваме както историческия сми-съл на основните термини, така и тяхната възможна систематич-на подредба и съотнесеност.

Четвърто, да аргументира легитимното използване във фи-лософската антропология на категорията *способност за чувст-ване* като коренна човешка способност, неизводима от друга способност и несводима до никоя от останалите основни и авто-номни в смисъла на Кант човешки способности. Тази е най-ва-жната цел и предишните цели са помощни тя да бъде достигната.

Началото на тази книга е поставено в лекциите за кур-са *Философска антропология (Систематика)* от учебната 2013/2014 г. През 2013 г. се хабилитирах с две книги, едната от които, *Философска антропология. Идеи, концепции, етапи*, имаше за цел да защити три основни идеи. Първо, идея за човека, ос-нована на модалностите – „Човекът е модално най-богатото съ-щество“. Второ, разбиране за философската антропология като „философия на цялостния човек“ („*der ganze Mensch*“, израз на Филип Меланхтон). Трето, идея за генезиса на тази антрополо-гия (от *De anima* на Аристотел), за образец на такава антрополо-гия (пак *De anima* на Аристотел) и виждане за историята на философската антропология, представена чрез четири етапа, за които ще стане въпрос в първата част.

След завършването на книгата през пролетта на 2013 г. ре-ших в систематичната част на курса през следващата академична година (летен семестър на 2013/2014 г.) да отделя повече вре-ме на темата за чувствата, за да разработя материал, от който да издам книга. Понеже систематиката следва в общ план струк-турата на изложението в *De anima* на Аристотел (тяло, сетива,

въображение, памет, мислене) със съответните добавки – език, съзнание, Аз и др., постепенно осъзнах, че темата за чувствата не само предизвиква най-голям интерес у студентите, но и кореспондира със съвременния ренесанс на темата. За съжаление, се наложи няколко пъти да отделя време за други издания и това забави публикуването на книгата до тази година.

В ранните ми спомени от първите години в училище едни от натрапчивите, които запазих, бяха проявите на грубости сред децата и най-вече честите случаи на тормоз над деца, които имаха някаква телесна особеност (лунички, пълнота и др.), която биваше приемана за основание за негативно отношение към тях. Дълго време не можех да проумея откъде произлиза всичко това. По-късно по училищната програма прочетох *Бай Ганьо* на Алеко Константинов и този образ даде отговор на всичките ми детски чудения по този въпрос. Следващите етапи от живота не разколебаха тази моя фиксация. При все това въпросът за решението оставаше открит. Това беше един от основните мотиви наред с „метафизичното влияние“ на Айнщайн, по когото се бях запалил през последните години на средното образование, който ме въведе във философията. За откриване на път в търсене на решението ми помогнаха не само едни или други книги, но също и срещи с хора. В първа степен на приближение отговорът е следният: грубиянщината произлиза най-вече от беднота в регистъра на чувствата и от свързаната с тази оскъдица слаба чувствителност към чувствата на другите. В подкрепа на такъв тип решение е също личният ми опит относно образците за другото, по-доброто. За него познанството ми с философи като Христо Стоев и Владимир Теохаров, като преводача по изкуствоведение Никола Георгиев и други от тази страна на живота, най-високият ранг е за тези, които с всяка дума и жест показват внимание и духовност.

Разбира се, може да се опонира, че само по себе си богатството на чувствата не е достатъчно, за да си там, при по-добрите хора. Защото има например изтънчен диaboлизъм. Един перфиден садист може да е познавач на чувствата във всичките им нюанси и да умее да ги показва с вещина и впечатляващо актьорско майсторство. Всъщност точно тук, струва ми се, е пределът.

Диаболизмът в чувствата не може да излезе извън сцената. В един момент пиесата свършва, усилието на актьора се изтощава и зад маската се оголва злото.

Това е един от основните критерии за демаркация. Хората от другия бряг не са на сцена. Не пътуват от любопитство и суета. Както Сократ, Кант и Хайдегер не са напускали родните си места, защото само там земята им е давала сила да черпят вдъхновение, така и жителите от другия бряг просто не могат иначе.

Както вече донякъде опитах да изясня, главното в книгата е да се покаже логиката на чувствата и тяхната плерома. За да обясня стила на книгата, ще започна от нейната противоположност. Преди време се замислих коя е най-лошата философска книга, която съм чел. Ровенето из спомените ме доведе до следното. Когато през пролетта на 1987 г. се подготвих за изпит за асистент в катедра „Философия“ на Философския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, трябваше да се съобразя с въпросника. Затова прилежно четях книга по книга от систематичния каталог на тогавашната Народна библиотека, днес Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Носех си тетрадки за записки, в която бележките за всяка нова книга започвах на нова страница. Старателно записвах автор, заглавие и сигнатура, за да мога пак да се върна към книгата, ако много ми хареса. Обикновено за 1–2 дни прочитах една книга от кора до кора. Веднъж в края на деня малко преди да завърши работното време, завършвах поредната книга и се случи нещо интересно. Уморен и като в просъница, погледнах в тетрадката си. На новия лист за деня стоеше само заглавието на книгата. Зачудих се, защото и от най-неинтересните „задължителни книги“ все нещо записвах като цитат или коментар, а този ден – нищо. Малко изненадан от ситуацията започнах да прелиствам книгата отзад напред, защото така следях не толкова раздели и глави, а имената на философите, които се споменаваха, и това ми служеше за ориентир в припомняне и запомняне на съдържанието на книгата. Стигнах до началото и пак прочетох заглавието. Тогава нещо ми се проясни – при обратното прелистване на книгата не бях забелязал нито едно име. Нито едно! Книгата беше по *исторически материализъм*, написана от колектив източногермански автори. С

присъщата си немска „задълбоченост“ („Grundlichkeit“, термин на Кристиан Волф, който термин според Хегел посочва една много характерна черта на немците) и „систематичност“ авторите бяха елиминирали всички останали автори. Почувствах се като пред книжен Освиенцим.

„Моите“ книги и автори бяха от другия бряг. Като ученик четях и препрочитах *Опити* на Мишел Монтен, изданието от 1975 г. Бях много очарован от стила на Монтен и изпитвах истинско блаженство от проследяването на обилните цитати на автора. Записвах си избрани цитати в едно малко тефтерче, благодарение на което преминах „невредим“ през двете бавни години на казармата. Монтен струпуваше цитат след цитат от най-различни автори, които така стремглаво изплуваха от всички периоди на историята и от „лошата памет на Монтен“, както той се оплаква, че това водеше до главозамайване на читателя. Книгата, която ми „откри“ изкуството, беше голямата и красива антология на Пол Елюар *Мисли за изкуството* (1979), в която бяха събрани огромно количество наистина прекрасни текстове за изкуството. Благодарение на тях красивото в изкуството ставаше още по-красиво. Тази книга ми послужи като образец за антологиите, които издавах през 90-те години. Когато като асистент реших да пиша учебник по *Философия на правото* и потънах в юридическа литература, попаднах на достъпен за мен превод на книгата на Хуго Гроций *За правото на война и мир* (*De Jure Belli ac Pacis*, 1625). От този шедьовър на бароковата книжнина се убедих, че и за „скупното“ право може да се пише като Монтен. Такива книги от философията, изкуството и правото ми служеха за образцово потвърждение на правотата на мисълта на Карл Ясперс, че „философията е разговор в голямото време“. Заради тях и досега имам еднакъв интерес към философите преди и след Сократ, преди и след Кант, преди и след Хайдегер. Просто защото това „преди и след“ по никакъв начин не е в прогресистки ключ. Не смятам, че следващият велик философ е „по-велик“ от предишния. Прозренията на „великите философи“ (Ясперс) са със самостойна ценност и така трябва да бъдат ценени.

Особено добре това се вижда в настоящата тема. Онова, което можем да научим например от Аристотел, стоиците, псалми-

те и аскетите, по никакъв начин не е по-малко интересно от по-редното съвременно „сериозно изследване“ по въпроса. Затова бавното четене на големите книги предпазва от прибързани и безалтернативни заключения.

С казаното дотук се опитах да обясня защо в книгата читателят ще срещне много имена и много цитати, но малко „научни колективи“, цифри и числа с изключение на случаите, в които числата означават годините, в които са публикувани едни или други книги. Ако на любезния читател му се стори, че някъде „цитатите натежават“, трябва да се има предвид също и следното. Една от главните задачи в писанията за чувствата е „да се улови неуловимото“. В търсенето на същност аспектите и нюансите са толкова важни, че тяхното резюмиране или обобщаване унищожава това, което търсим.